

В. Кравець,
ад'юкт Національної академії
внутрішніх справ України, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ

За весь період існування і дії такого складного багатогранного соціального явища, як право, його дослідники прагнули дати визначення останнього. Можна сказати, що скільки існує право – стільки і визначень, тобто об'єктивне розуміння права є неоднозначним.

В історії філософсько-правової думки право завжди було ареною напруженої боротьби ціннісного (аксіологічного) і антиціннісного (позитивістського) підходів у його розумінні.

Хоча термін "аксіологія" був введений в наукову термінологію відносно недавно, сама аксіологічна проблематика зародилася ще в епоху античності, з того моменту, коли політичні і правові відносини стали предметом понятійно-аргументованого обговорення і теоретико-філософської критики. У межах аксіологічного підходу до права дослідника цікавить насамперед не тільки те, що в дійсності відбиває правова ідея, закон, не стільки питання, за яких причин і закономірностей, що характерні соціальній дійсності, вони виникли, але і те, що лежить в основі доцільної правової діяльності людини. Право розглядається як елемент (мета і мотив) доцільної діяльності людини, тобто цінність, благо. При цьому для дослідника дуже важливо із самого початку дати визначення права, власне кажучи, зі змістовної, а не з функціональної чи інструментальної точки зору, обґрунтувати його з позиції людського життя.

В сучасному філософсько-правовому мисленні постає специфічне і необхідне питання: Право зумовлюється цінностями чи самі цінності є породженням права? Якщо цінності існують, то право телеологічне і цільове, якщо ж ні – тоді право позитивне і самодостатнє [1].

З поставленого питання визріває інше, що є його логічним продовженням: Чи повинні цінності правового світогляду підтримуватися державою та суспільством? Однозначної відповіді на поставлене питання немає, хоча можна приєднатися до думки П.І. Новгородцева, що замість колишнього одухотворення піднесеною сутністю й ідеальним призначенням права ми чуємо з усіх боків вчення, які хочуть нас запевнити, що право є продукт сили і розрахунку, що воно створюється боротьбою сліпих пристрастей, для яких не властиві моральні начала [2, 4].

Аксіологічна антиномія, що лежить в основі правової субстанції, завжди породжувала непереможне бажання бути однозначно й остаточно розв'язаною. Спроби такого розв'язання й визначили основні, принципово протилежні за своїм змістом, напрями у праворозумінні: нормативістський (юридичний позитивізм) і природно-правовий. Прихильники першого напрямку (при всіх існуючих розходженнях) бачать у праві систему реально діючих (тобто забезпечених владним примусом) правил поведінки людей, або примусовий порядок суспільних відносин. "Право, — писав Г. Кельзен, — відрізняється від інших соціальних порядків тим, що це примусовий порядок. Його відмінна ознака — використання примусу. Це означає, що акт, передбачений порядком як наслідок соціально шкідливої дії, повинен здійснюватися також і проти волі адресата (der Betroffene), а у випадку опору з його боку — і з застосуванням фізичної сили" [3, 51].

Таким чином, згідно з основним позитивістським принципом, право не визначається цінностями, а є лише інструментальним засобом для встановлення правопорядку в суспільстві. При постулюванні основної норми не стверджуються ніякі цінності, поза межі щодо позитивного права [4, 52]. Одночасно як телеологічна цінність виступає сам "порядок". Однак, утвердження позитивного права як справді автентичного й спрямованого на встановлення правопорядку в суспільстві є самозаперечливою настановою з аксіологічного погляду. Тобто в самому запереченні правових цінностей відбувається неявне утвердження певного роду цінностей і, відповідно, самозаперечення антиціннісного підходу.

На відміну від юридичного позитивізму, природно-правові концепції більш виважено оцінюють роль цінностей у правовому розвитку. Так, природно-правова школа розмежує телеологічні й інструментальні цінності і, визнаючи право (як систему примусово реалізованих норм поведінки) лише інструментальною цінністю, намагається дати змістовне (ціннісно-цільове) обґрунтування встановлюваного ним "порядку", іншими словами, знайти деяке надпозитивне природне право, що виступає відносно до позитивного права критерієм його правової (чи неправової) оцінки і виправдання (телеологічної цінності).

Тим самим природно-правові концепції послідовно приходили до заперечення позитивного права ("реалістична школа права", "екзистенціальний напрям у праворозумінні"), яке в їх розумінні принципово неспроможне забезпечити реалізацію справедливості. Але саме в такий спосіб, як зазначає А.А. Козловський, теж приходили до певного самозаперечення, оскільки "позитивували" природні принципи, робили їх абсолютними, строго обов'язковими [5, 23-24].

Зважаючи на вказане вище, можна і в позитивістській концептуальній системі знайти аксіологічні елементи, і в природно-правовій аксіології виявити позитивістські тенденції. Отже, аксіологічні (ціннісні) аспекти права визначають пізнавальну динаміку його іманентної структури. Та вказаний момент не завжди поставав однозначно очевидним. Право в системі культури може поставати як цінність і як антицінність. Суспільство і право - взаємопов'язані й відносно незалежні динамічні системи, які перебувають між собою у відношенні гармонійної взаємодії, стимулюючи розвиток одне одного, і у відношенні протидії, гальмуючи еволюційні процеси розвитку вказаних систем. Саме в останньому випадку право може поставати як антицінність з точки зору своєї загальної значущості:

1) бути використаним у так би мовити антиправових цілях, коли державою приймаються неправові закони, антинародні нормативні акти, що нехтують правами людини;

2) свідомо не використовуватися для реалізації справедливості внаслідок відповідної зацікавленості певних соціальних прошарків чи особистих інтересів окремих індивідів, груп, наділених владою;

3) опираючись на принципи стабільності й авторитету закону, стояти на заваді правового оформлення необхідних соціальних змін;

4) навпаки, перерегулювати в нормативному плані певні соціальні відносини і цим завдати шкоди їх природному, органічному розвитку.

У цілому ціннісно-антиціннісна динаміка права відіграє роль потужної аксіологічної константи правового розвитку і правового пізнання. Таким чином, право за своєю природою суперечливе, антиномічне утворення, що одночасно містить в собі ціннісні й антиціннісні властивості, котрі проявляються на різних етапах соціальної динаміки.

Література

1. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. - Ч., 1999.
2. Новгородцев П.И. Идея права в философии права Вл. Соловьёва: Речь, произнесенная на торжественном заседании Психологического общества в память В. Соловьёва 2-го февраля 1901 г. - М., 1901. - С.4.

3. Чистое учение о праве Ганса Кельзена: Сб. переводов. - М., 1987. - Вып. 1. С. 51.

4. Вказ. праця. - С. 52.

5. Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук. 12.00.12.- К., 2000. - 23-24.

В. Левінець,

студентка I курсу юридичного факультету

Міжнародного Соломонова університету м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ ПОДІЛУ ВЛАДИ: СУЧАСНИЙ СТАН ОСМИСЛЕННЯ

В сучасному світі розвиненою державою вважається та, в якій найвищою цінністю є гарантування невід'ємних прав та свобод людини. Для здійснення цих функцій створюється механізм державної влади, що ставить собі за мету збереження та охорону цих неодмінних атрибутів життєдіяльності суспільства. Та часто трапляються випадки, коли потрібно було б рятувати свободу громадян від колищат потужної машини владарювання. В умовах узурпації влади, її прагнення до саморозширення і всюдисущності та використання її на шкоду людині необхідне створення додаткового механізму розширення громадянської свободи і стримування авторитарних нахилів з боку влади. І саме цей механізм базується на принципі поділу влади.

Основні теоретичні засади вивчення проблеми поділу влади були закладені Аристотелем¹ та Платоном, Локком² і Монтеск'є³, Кантом⁴ та Гегелем⁵. Так, були сформовані дві альтернативні по відношенню одна до одної доктрини поділу влади: **доктрина потрійного поділу влади**, згідно з якою законодавча, виконавча і судова влади повинні взаємно доповнювати, стримувати й контролювати одна одну, та **доктрина єдиної влади**, за якої мандат на здійснення тих чи інших функцій дає представницька влада, тобто виконавча й судова влади діють лише від імені влади, не будучи її суб'єктами.

На даному етапі дві доктрини, що сягають своїм корінням ще доби Просвітництва, знаходять своє втілення у різних формах правління і одночасно відбивають власне факт їх існування. Концепція ізольованості влад, відсутності між ними певних тісних взаємозв'язків відображена в конституційному ладі президентських республік. Звичайно, самостійність і незалежності гілок влади ще не означає її повної відокремленості. Таким чином, в президентських республіках створюється механізм співробітництва – стримування і противаг. який покликаний забезпечити як самостійність, так і взаємодію усіх трьох влад. Юридична рівність гілок влади знаходить своє втілення в розмежуванні сфер впливу та діяльності кожної гілки, на які не повинна посягати жодна інша гілка влади. Так, законодавча влада має виключне право прийняття державних законів але лише в їх реальному правовому значенні. В державах з парламентською формою правління парламент, як і в президентських республіках, наділений повноваженнями законодавчого органу, але суттєва відмінність полягає у тому, що в останній сам пропонує і приймає закони, а в президентських республіках уряд здебільшого монополізує право законодавчої ініціативи. Факт повної законодавчої самостійності парламенту в президентських республіках є свідченням обмеження доступу виконавчої влади до його діяльності. Що стосується виконавчої влади, то її юридична рівність полягає в формуванні уряду, незалежному від парламенту. А також у відсутності інституту відповідальності уряду перед парламентом. В парламентарних державах уряд формується з парламентської більшості і є повністю підзвітним парламенту. В президентських республіках, глава держави, будучи одночасно головою уряду, певною мірою від нього самого відокремлений, що проявляється у відсутності інституту контрасигнування, тобто затвердження актів президента членами уряду і їх відповідальність за них, що надає власне уряду певну незалежність в деяких аспектах від глави держави. Отож, як ми бачимо, в президентських республіках існує юридично чітке розмежування повноважень між органами виконавчої і законодавчої влади, але часто на практиці зустрічаються значні розбіжності з теорією, що здебільшого пов'язано з ступенем розвиненості держав в політичному, соціально-економічному та правовому відношеннях.

В державах з парламентарною формою правління, як ми мали змогу переконалися, принцип поділу влад часто зазнає суттєвих коректив, або ж взагалі нехтується. Це явище проявляється в частковій збіжності, або частковому розподілі функцій органів законодавчої та виконавчої влади, що призводить до так званого "змішування влад". Концепція дифузії влади, що широко застосовується в державах з парламентарною формою правління, зводиться до повного заперечення жорсткого поділу влади, і пояснюється це частою нездатністю чітко розмежувати органи влади за інституціональним чи то функціональними принципами, що призводить до встановлення певної ієрархії між ними.

В державах зі змішаною формою правління конституційний принцип поділу влади базується на тому ж таки жорсткому поділі, який рідко пристосовується до існуючих державно-правових реалій і реалізується лише в інституціональному відношенні.

В процесі аналізування, як бачимо, третій елемент концепції набув "периферичного" значення. Пояснюється це тим, що в більшості демократичних держав, незалежно від форми правління, прокламується і в тій, чи іншій мірі забезпечується незалежність суду. Демократичні суди здійснюють служіння інтересам і правам людини, діють гласно, відкрито, здебільшого на основі змагальної процедури та підкоряються лише конституції та закону. Вагоме місце в системі судочинства займає конституційне, що здійснює непрямої нагляд за діяльністю органів державної влади. Певна залежність судів від інших гілок влади проявляється в призначенні, що практикується в більшості сучасних країн, але на цьому етапі безпосередній зв'язок, навіть певна залежність закінчується.

Таким чином, принцип поділу влади існує і частково чи повністю втілюється в життя в країнах з найрізноманітнішими формами правління.

¹ Аристотель. Политика. Афинская политика. – М.: Мысль, 1997. – С.54.

² Локк Дж. Избранные философские произведения. Т.2. - М.:Мысль, 1985. – С. 148.

³ Монтеск'є Ш. Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1955. – 798 с.

⁴ Кант И. Сочинения: В 6 т. – Т.4. – Ч. 2. – М.:Мысль, 1965. – 487 с.

⁵ Гегель Г. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524с